

Віктор МАЛАХОВ

МІФ ПРО МІФ.
НАЦІОНАЛЬНА МІФОЛОГІЯ
ЯК ТЕМА СУЧАСНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

Предметом міфологізації, поміж усім іншим, нерідко стає у наш час сам міф. Таким чином, поруч з міфологією космічного життя, історії, засобів масової комунікації тощо ми маємо й своєрідну міфологію міфу. З точки зору можливостей самого міфологічного мислення це означає замір на таку глибину й самодостатність, які дозволяли б вписувати в його рамки цілісність сучасного людського досвіду. В аспекті ж суспільної свідомості загалом це сприяє легітимації міфу як її основоположної структури. Відповідно з'являється можливість самоідентифікації тих чи тих національних груп зсередини певної міфології, на основі притаманних міфологічному мисленню способів сприйняття світу і ставлення до реальності. Результат подібної самоідентифікації може бути представлений як національний міф у власному сенсі слова.

Нижче розглядаються: а) деякі аспекти загального поняття міфу, істотні з точки зору тенденції його міфологізації; б) характерний для нашого часу спосіб міфологізації міфу і його наслідки; в) кристалізація сучасного «рефлектованого» міфу в феномені національної міфології; г) обмеженість подібної форми національної самосвідомості й можливі альтернативи.

1. Міф – поняття полісемантичне. Про «міфологічне» можна говорити як про атрибут первісної свідомості та культури (Б.Малиновський та ін.); структуру, притаманну людському мисленню (К.Леві-Строс); спосіб засвідчення й розуміння буття, протилежний щодо логічного осягнення останнього (Г.-Г.Гадамер) тощо. Актуальною нині є й тема так званої політичної міфології, що пов'язує міф з феноменом влади й боротьбою за неї (Ж.Сорель та ін.).

Чи існують якісь спільні риси, що поєднували б згадані значення, дозволяючи говорити про вияв у них деякого єдиного феномена міфу як такого?

Гадаю, для такого припущення є підстави. Так, у більшості випадків сучасне вживання слова «міф» імплікує розуміння останнього як синкретичного узагальнення реальності, своєрідну її «розгадку», що пов'язує найрізноманітніші її елементи в єдине смислове й при цьому конкретно представлене ціле. Уособленням такого цілого може виступати який-небудь хтонічний демон, античне божество або ж, скажімо, ідол сучасної масової свідомості; в усіх подібних випадках залишається значущою (хоча й у інший спосіб) сформульована ще Ф.В.Й.Шеллінгом вимога щодо мистецтва й міфології, «щоб загальне цілковито було особливим, а особливе в свою чергу цілковито було загальним, а не тільки позначало його»¹.

Сенс зазначеної риси підсилюється наступною: міф у будь-якому його розумінні стосується, як правило, життєво важливих засад людського існування, – того, що торкається людини безпосередньо, робить її «тим, чим вона є у нинішній час»². Якщо, згідно з етимологією, міф є переказ, оповідь, то разом з тим далеко не будь-який переказ є міф – а лише той, що відсилає людину до начал її власного буття, немовби служить її творенню наново, встановленню її життя на належну колію. Цей зв'язок міфу з реактуалізацією основ людського існування пояснює майже неминучу схильність міфологічної свідомості до патетики різного ґатунку – рису, що її ми можемо спостерігати й у проявах сучасної міфотворчості.

Важливою ознакою міфу як такого постає, поза тим, свідомість влади, що її породжує причетність до джерел людського й космічного буття. Зв'язок міфу і влади також виявляється цілком виразно як у поведінці жерця якого-небудь первісного племені, так і в апологетів сучасної міфотворчості, починаючи з Ж.Сореля. Слід зазначити, що цей зв'язок має своє пояснення: знати міф – те ж саме, що відати «розгадку» життя і смерті людини, при тому що «знати» в такому контексті невіддільне від «бути», тобто від функціонування й застосування в безпосередній життєвій практиці.

Істотно, що згадана свідомість влади, яку дарує міф, засадничо не передбачає свободи. Обмежена наслідуванням певним священним взірцям, вона означає можливість розпоряджатися Космосом і людьми – однак лише в межах раз і назавжди встановленого для неї коду. У відриві від свого сакрального ґрунту міфічний герой, подібно до Антея, втрачає силу. Так само і в сучасному міфі влада (точніше її свідомість, до якої прилучаються всі його активні носії) не робить людину

вільною, навпаки, вона пов'язує суб'єкта обітницею вірності її священному першоджерелу – долі, волі богів або зірок, законам карми, національному духові тощо. В такому розумінні міф, поза усім іншим, може бути витлумачений не лише як «інструмент для знищення часу»³ (за К.Леві-Стросом), але й як механізм перетворення можливого у неминуче, свободи у долю – що є суттєвим з огляду на подальший виклад.

Щодо «знищення часу», слід підкреслити, що, передбачаючи постійну співвіднесеність сакрального Першочасу («Золотого віку», «Часу початків») і актуального моменту дії, міф як такий при всьому своєму наративному характері є принципово аісторичним, передусім у розумінні незацікавленості часом «проміжним», що спливає між зазначеними темпоральними позиціями⁴.

Ще більш байдужим (якщо не просто ворожим) міф постає щодо інтенції на пошук істини; останню, як ми бачили, він підмінює володінням «розгадкою» людського буття. Аж ніяк не являючи собою просту вигадку, міф виключає саму опозицію істинного і хибного: стверджуючи себе немовби у проміжку між тим і тим, він є онтологічним за своїми наслідками, оскільки на підставі пропонованих «об'явлень» спонукає людей діяти певним чином, реалізувати певну можливість, певний проект буття. Не має значення, чи ми насправді нащадки того чи іншого міфічного персонажу. Проте якщо ми поводимось як його нащадки, то стверджуємо тим самим його цінності, його світ, власне його існування.

Нарешті, зазначений онтологізм міфу можна тлумачити й у більш широкому плані. Підсумовуючи сказане, ми бачимо, що попри усю свою словесно-смыслову артикульованість, міф як такий владно захоплює людину, вводячи її до деякої заданої їй наперед цілісності космічного і стихійного буття – немовби замикає її в тій цілісності. В цьому розумінні точка зору міфу є точкою зору цілковитого внутрішньобуттєвого іманентизму; по суті – й за сучасних умов це стає все очевиднішим – вона реалізує те, що М.Бахтін в одній із своїх ранніх праць назвав «одержанням буттям», протиставляючи цю позицію моральній орієнтації людини у світі.

2. Отож, виходячи зі сказаного – що може означати міфологізація самого міфу і які наслідки викликає вона за умов нашого сьогодення?

Відповідь на це запитання не є тільки гіпотетичною – її визначають реальні тенденції філософії, духовної культури й національної самосвідомості, що впродовж усього ХХ ст. раз по раз виходили на історичну авансцену і, зокрема, знову заявляють про себе в сьогоднішній Україні.

Передусім, якщо взагалі міф націлює, як ми бачили, на пошук і використання тих чи тих «розгадок» людського буття, то в даному випадку сам міф і постає як подібна «розгадка» – основа духовної і моральнісної автентичності людської особистості, єдиний вихід із суперечностей сучасної культури. Проникнути в надрозумову мудрість міфу – означає, з цієї точки зору, досягнути життя у справжній його глибині. Міфологія нав'язує себе як неодмінний орієнтир існування людини, відповідно зростає значення уявлень про доісторичні початки останнього, про містичне коріння народного духу, про долю і її владу над людьми та ін. Разом з тим неминуче девальвуються поняття свободи, раціональності, необоротного історичного часу, загальнолюдських моральних цінностей. Життя людських індивідів і спільнот замикається в рамки тієї чи іншої локальної цілісності, з притаманною останній патетикою буттєвого самоствердження.

Уявлення про духовну обов'язковість міфу в царині національної самосвідомості веде до акцентування теми походження даної нації і надання цій темі тією чи іншою мірою сакрального характеру, до пошуків специфічної «національної ідеї» й розповсюдження відповідних месіанських уявлень, до висунення на передній план органічно-спільнотних (*gemeinschaftliche*) стосунків усередині даної національної групи, що є найбільш адекватними онтологічно-чуттєвій спрямованості міфологічної свідомості. Перед мистецтвом і повсякденною поведінкою людей подібна міфологізована свідомість схильна висувати завищені вимоги в дусі традиціоналістської моралі; при цьому імперативи вірності й причетності рішуче беруть у ній гору над ідеєю відповідальності, пафос – над етосом.

Втім, сучасний міф про міф (стосовно ступеня реальної поширеності й життєвої обґрунтованості якого, звичайно, можна дискутувати) не просто проймає національну самосвідомість певного гатунку, але й формує своєрідну смислову основу останньої. Адже якщо міф як такий є в сучасній культурі явищем скоріше дискретним, то його міфологізація надає йому континуальності, глибини,

рефлексивного характеру, відкриває перед ним певні світоглядні обрії; все це й дозволяє міфіві всотувати в себе сучасний людський досвід – немовби жити самотійним життям серед людей кінця ХХ ст. При цьому ковзаюча семантика поняття «нація» якнайкраще вписується до структури подібного «рефлектованого», націленого на самовідтворення міфу, дозволяючи йому зберігати своє онтологічне й натуралістичне підґрунтя – й водночас поширювати свій вплив аж до політичного простору буття сучасної людини. Таким чином, зв'язок національного фундаменталізму з сучасною апологією міфу не є випадковим.

3. Більш ніж очевидно, що все вищезгадане має відношення й до сучасної української свідомості. Впродовж останнього десятиліття в Україні здобули розголос чимало потенційно міфологічних сюжетів – тут і «Велесова книга», і давні укри – «Вчителі й Носії Священних Гімнів»⁵, і українці трипільської культури, і багато іншого. Проте реальну присутність міфологічного виміру в українському культурному житті наших днів засвідчує не циркуляція подібних сюжетів сама по собі й навіть не включення їх до структури якогось конкретного міфу (явища, за К.Леві-Стросом, водночас «внутрішньомовного» й «позамовного»)⁶, а, головним чином, висунення образу самого міфу як основи для самоідентифікації певного різновиду національної культури. Що є можливим, знову ж таки, тільки в рамках міфологізаторського ставлення до нього, тобто до міфу.

Підкреслю, що найбільш показовими в цьому плані є не стільки висока оцінка міфу як феномена життя і світогляду або ж зв'язок понять «міфічне» й «національне» (що в сучасній літературі зустрічається досить часто)⁷, скільки сама відповідність даного різновиду культури розглянутим вище особливостям міфу. Так, не викликає жодних сумнівів підвищений інтерес, що його виявляють сьогодні в Україні до проблеми начал національного буття, – інтерес, нерідко продиктований не безкорисливим пошуком істини, етичною або ж історичною рефлексією, а прагненням до самоутвердження через здобуття якоїсь – нехай суто символічної – влади над тим, що відбувається. Про націленість представників сучасної української еліти на здобуття простих розв'язків – «розгадок» – надто складних соціальних, економічних та ін. проблем годі й казати. Не менш прикметною є і схильність до речей «доленосних», здатних

викликати пафос співчуття, обурення або ентузіазму. Сучасна українська культура є надзвичайно патетичною – часто-густо на шкоду не лише етичній серйозності, але й нюансованому сприйняттю реальності загалом. (Слід також сказати, що згадана особливість нинішнього етапу розвитку національної культури до якоїсь міри є й спадщиною радянського минулого: в тоталітарних режимів є свій чіпкий зв'язок з патетичним сприйняттям дійсності).

Показовим є й наше сьогоднішнє ставлення до «проміжного» часу (див. вище), що для України постає перш за все в образі її недавнього радянського минулого. Тут також можна спостерігати цілком міфологічну байдужість до самостійного людського змісту цього періоду: цей зміст або просто відкидається, або тлумачиться в поверхово негативістському плані, як деградація первісного національного Космосу. Звідси трактування нинішнього оновлення національного життя як простої реставрації того, що існувало колись, до вищезгаданого періоду зіпсуття; природно, що таке «перестрибування» через неповторний в самому своєму трагізмі досвід мало не цілого століття породжує чимало лицемірства, яке поступово також стає своєрідним людським досвідом.

Щодо свободи, то сучасний український міф, який розправляє крила на гребені ідеології демократизації, звичайно, *sensu stricto* не може ставити її під сумнів. Проте перформативно вона обмежується самою авторитарністю пропонованого «гранднративу», його патетикою, що не припускає заперечень. Потужні ціннісні домінанти «відродження», «повернення до джерел», більше того – страждань скривдженої Батьківщини-неньки й синівської любові до неї не залишають місця сумнівам, спонукаючи до беззастережної вірності даній традиції, даній культурі, даній онтології людського буття. Беззастережної, безоглядної – отже, якоюсь мірою й сліпої: вся справа в тому, що згадані високі поривання міф задає людині наперед – як сакральний взірець для наслідування. Людина неспроможна звірити їх власним серцем і сумлінням; навпаки, сама вона повинна стати такою, щоб відчувати при їх появі священний трепет. Тим самим, нехай навіть при найкращих спонукках, бере гору локалістська, по суті натуралістична концепція людини, що обумовлює гідність особистості її певною онтологічною заангажованістю.

4. Навряд чи є потреба витрачати тут місце на доказ того, що звернення до сучасної міфотворчості за нинішніх українських умов має свої досить вагомі підстави. Не потребує особливих пояснень і те, що в будь-якому разі перед нами лише деяка грань реальності, аналіз якої аж ніяк не символізує нігілістичного ставлення до сучасної української культури в цілому; чимало тенденцій останньої явно виходять за межі змальнованої парадигми. Проте вразливі місця останньої варті, на мій погляд, того, щоб звернути на них увагу.

Отже, подібно до будь-якої міфотворчості, міфологізація самого міфу виражає певну тенденцію реальної дійсності, проте виражає її односторонньо, без огляду на інші, альтернативні можливості. Знаходячись у міфі, ми вибудовуємо для себе замкнений смисловий універсум, до якого будь-який «Інший» може увійти лише як об'єкт докладання магічної влади, але не як рівнопорядковий суб'єкт. Тим часом, не сприймаючи себе очима «Інших», неможливо виробити критично-аналітичне ставлення до себе самих, адекватно усвідомити своє місце в цивілізованому світі.

В культурі нашого часу міф аж ніяк не виступає єдиною альтернативою поверховому раціоналізму й утилітаризму, єдиним охоронцем традицій і неповторних чарів буття. Навпаки, «ірраціоналізм» сучасного міфу часто-густо виявляється на диво розсудковим, а пропоновані ним засоби захисту згаданих традицій – малоефективними за динамічних умов сучасності.

Можна зрозуміти людей, що звертаються до міфу в надії утвердити свою національну і культурну ідентичність, природні й онтологічні в широкому розумінні слова основи свого буття. По суті міф справді є екологічним (також і в розумінні «екології культури»), оскільки «вписує» людину у певне буттєве середовище, замикає її існування на постійно відновлюване спілкування з ним. Разом з тим, сама захопленість цим середовищем, сам онтологічний ентузіазм міфу не дозволяють його суб'єктам по-справжньому усвідомити й відчувати однократність, конечність, вразливість свого буттєвого оточення – і, отже, повною мірою сприйняти його власну красу (котра, як сказав Маленький принц у А. де Сент-Екзюпері, є ефемерною). Не відаючи усього цього, екологізм міфу не знає й імперативів моральної турботи про довкілля в його справжній неповторності; так і в сучасній Україні міфологізація минулого, як ми бачимо, часто-густо

породжує тільки те, що Д.Лихачов колись назвав «театралізацією старовини», – більш або менш поверхове підлаштовування під нього замість піклування про його реальну спадщину.

По суті, лише позаміфологічна ідентифікація, що виліковує людину від гордовитої свідомості самодостатності її національного буття, здатна за сучасних умов мати справді етичний характер. Відчуваючи відкритість світу, онтологічну тендітність предметів, цінностей і істот, ставлення до яких формує її власну суб'єктивність, незахищеність рідних ландшафтів, людина усвідомлює свою особисту відповідальність за їх існування в часі, необхідність аж ніяк не ритуальних заходів, спрямованих на їхній захист. Однак, знаючи «своє», відповідальність знає й «чуже»; етично просвітлена прихильність до «свого», «рідного» постає в цьому відношенні одним з необхідних аспектів людської моральної свідомості.

ПРИМІТКИ

¹ Шеллинг Ф.В. Философия искусства. – М.: Мысль, 1966. – С. 110.

² Элиаде М. Аспекты мифа. – М.: «Инвест-ППП», СТ «ППП», 1996. – С. 21.

³ Див.: Леви-Стросс К. Из книги «Мифологические. I. Сырое и вареное» // Семиотика и искусствометрия. Совр. заруб. исследования. Сб. перев. – М.: Мир, 1972. – С. 27.

⁴ Див.: Элиаде М. Аспекты мифа. – С. 43-44.

⁵ Див.: Индо-Европа: Етносфера. Историософия. Культура. – 1991. – № 1. – С. 65.

⁶ Див.: Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: Наука, 1985. – С. 186.

⁷ Див., напр.: Тримбач С. Вибір міфа. // Розбудова держави. – 1992. – № 3. – С. 62-64.